

Kavram Karmaşası – Ütopya

Ali Mert

Düşle düşünce arasında zıplayan dünya

Ayaklarımız yere basacak, ayaklarımız yere sağlam basacak, ama hayal gücümüz yepyeni bir “yer” tasarlayacak, ayaklarımızı yerden kesecek, olmayan bir adada dolaştırıp duracak, olmadık şeylere burnunu sokacak, olmayacak düşlerin peşinde koşturacak... Olacak...

Gerçekçilik üzerine o kadar laf kalabalığı yaptıktan, etik tartışmasına burnumuzu soktuktan sonra, ütopya dokunmamak olmazdı. Peki, nasıl “dokunacağız” olmayan bir kıtaya?

Daha doğrusu, ne kadar ihtiyacımız var ütopya?

İlk ve en acil ihtiyaç bugünün sorunlarını çözmek değil mi? Peki, yarınları düşünmek, bir anlamda bugünün sorunlarını, onların nasıl aşılabileceğini düşünmek değil mi?

Büyük sorunlara büyük çözümler ürettiğimiz büyük bir yarın düşü, düşüncelerimizin zenginliğidir. Hayal gücümüzle beslendiğinde, yarına dair düşünceler sonsuz çeşitliliktedir ama yine de her şey iki temel sorun eksenine taşınabilir: Bugünün yoksunluklarını aşan, tüm sorunları ortadan kaldıran koşullar nasıl oluşur ve kim bilir o koşullarda neler neler olur?

Ütopyalar, meselenin birinci bölümüne dokunarak, aslen ikinci kısmında derinleşir. (Siyasal mücadele için ise tam tersinin geçerli olduğu söylenebilir). Öyle ki, çok derine inip gerçeklikten kopma “özgürlüğü”ne bile sahiptir. Zaten u-topia, adı üstünde, olmayan bir ülke değil midir? Olabilecek olanı, hatta olması gerekeni, “olmayan” yoluyla göstermek... Olur mu? Olur!

Ütopya bilim-kurgunun sınırlarını belirsizleştiren eserlerinden birine, “Karanlığın Sol Eli”ne girerken Ursula K. Le Guin baştan uyarıyor; “Kurmaca yazarları en azından daha cesur olabildikleri anlarda, gerçeği arzularlar: Onu bilmeyi, söylemeyi, ona hizmet etmeyi. Ama bunu acayip ve sapkın bir tarzda yapmaya girişirler; hiçbir zaman var olmamış ve hiçbir zaman var olmayacak kişiler, yazarlar ve olaylar uydurur, bu kurduklarını ayrıntılarıyla, uzun uzun ve bayağı da heyecanlanarak anlatır ve bütün bu yalan çıkını yazmayı bitirdikten sonra da, işte derler, gerçek bu işte!”

Yine ütopya yaklaşan diğer iki önemli eseri, “Mülsüzler” ve “Hep Yuvaya Dönmek”le birlikte, “kurmaca yalan”ın kısıtlarını sürekli hatırlatan, ama bu kısıtlara rağmen, gerçeğin olası dönüşümlerini geçmişten geleceğe uzanan ufuk turları içinde sorgulatan Le Guin, düşlerle dolu düşündürücü yolculuklara rehberlik yapar. Yok-ülke ve adaları ziyaret ederek, “böyle olsaydı, nasıl olurdu” uygarlıklarını tanımaya çalışırız. Erkek-kadın ilişkileri, araç-amaç ilişkileri, insan-yönetim erki ilişkileri, insanın her türlü sömürden, yabancılaşmadan, fetişten arınma koşullarında oluşabilecek yeni ilişkilerin hayali, söz konusu sorgulama ve yolculuğun temel uğraklarıdır.

Yeni ilişkilene biçimleri, aslında Thomas More’un 1515’te kaleme aldığı “Utopia”dan beri, bu alanda kaleme alınmış hemen hemen bütün eserlerde kurcalanmaktadır. Burası, “nasıl olmalı” sorusuna verilecek yanıtların uzandığı “hülya alanı”dır. Hülyalı olmadan devrimci olmak olası mıdır?

More’un Utopia’sı belki de ilk kez, insanlığa yok-ülke sayesinde yeni bir ülke düşünme şansı tanımıştır. Yeni bir kıta keşfeden insanlık, yeni dünyaların arayışına girmişken, eşitliğin ve özgürlüğün hüküm sürdüğü, paranın, sömürünün ve savaşın ortadan kalktığı yeni ülkeleri ilkin düşlerinde yaşatabilmiştir. Thomas More’un Utopia’sı böyle bir yok-ülkedir.

Özel mülkiyetin ortadan kalktığı, zenginliğin eşitçe paylaşıldığı bir düzenin, yeni keşfedilen bir kıtanın bilinmeyen bir yarımadasında bile olsa mümkün olabileceğini göstermek, insanlığın ufku daha geniş kılmıştır. More’un Utopia’sında para, altın ve gümüş en kepaze varlıklardır. “Parasızlıktan doğuyor sanılan yoksulluğun ta kendisi bile, para yok olunca yok olacak”tır.

More’un altını, parayı, değerli takıları değersizleştirilmesi, çocukların oynayıp bıktıktan sonra bir kenara attığı gülünç oyuncaklar haline getirmesi, lazımlıkları altınla kaplatması, örneğin eser kaleme alındıktan 400 yıl sonra büyük devrimci Lenin’i de esinlemiştir. Utopia’nın bu parçasını anımsayarak şakalaşan Lenin, halkın kullanacağı helaların altından olmasını önermiştir.

Yine Utopia'lıların her on yılda bir, kura çekerek evlerini değiştirmeleri, işlerinde gözettikleri çok yönlülük vb. işbölümünün mutlaklaştırılmasına, rutine, sıkıcılığa, yabancılaşmaya karşı alınan önlemlerdir ve ideal toplum tasarımlarının, düzen eleştirisine dayanan yönleri arasında sayılabilir.

Utopia'ya ve ütopyaların genel mantığına göre; "tabiat, insanları yardımlaşmaya, yaşamın sevinçli sofrasına ortakça oturmaya çağırır." Verili düzen bu sevinçli paylaşıma ayak bağı olduğuna göre, yeni bir düzene, yeni bir dünyaya ihtiyaç vardır. Ancak ütopyalarda toplumculuk kadar, doğalcılık, hümanizm ve ahlakçılık da vardır. Ütopya naifliğinde bakıldığında, esas meselelerden biri, "mutluluk ve haz arayışı"dır.

More'un Utopialıları için en değerli hazlar, bedenle ilgisi olmayanlardır. Eserle ilgili yaptığı araştırmada Mina Urgan bunları şöyle sıralıyor: "Müzik dinlerken duyulan haz; özgürce düşünüp düşünce yeteneğini sonuna değin geliştirebilme hazzı; doğaya ve akla uyarak erdemle yaşamının hazzı; ve bencillikten tümüyle arınıp başkalarının mutluluğu uğruna sırasında kendi mutluluğundan vazgeçme hazzı, bedenin verebileceği hazlardan kat kat üstündür." Eserin kendisinde ise şöyle deniyor: "Bütün davranışlarımızın, hatta bütün erdemlerimizin amacı, son ereği keyiftir... Ruhun zevkleri, düşüncenin geliştirilmesinden ve gerçeğin görülmesinden duyulan keyif."

Düşünce ve gerçek, düş ve spekülasyonla birleşince bilimsel olanın alanından, ütöpik olana doğru bir geçiş yaşanır. Marksizmin ütöpik sosyalizm eleştirisi ve bilimselliği rehber edinmesi, (özellikle eleştirinin geliştirildiği tarihsel koşullar ve siyasi tartışmalar düşünüldüğünde) elbette çok önemlidir. Ancak bilimle birlikte insanlığın ufkunu ve sınırlarını genişletmek, kurmaca ya da kurgusal olan anlatım türlerine de kimi olanaklar vermektedir. Ütopya ya da ütöpik anlatım, insanlığın bir soyutlama olanağı olarak düşünülebilir.

Marksizmde ütopya, "ütöpik sosyalistlerle bilimsel sosyalistlerin hesaplaşması" bazında değerlendirilmiştir en çok. Fransa'dan Saint-Simon ve Fourier ile İngiltere'den Owen'in (*) ütopyacı sosyalizm anlayışlarına ve kimi küçük "uygulama" deneylerine karşı çubuğu bilimden yana büken Marx ve Engels'in bu mücadeleleri, tarihsel açıdan ileri olanın nasıl geliştirilebileceğini de ortaya koymuştur. Ancak bu mücadeleden yanlış anlamlar çıkarılmamalıdır. Tarihsel materyalizm, ahlaki toplum tasarımlarına göre, daha az yaratıcı, daha donuk, daha kuru vb. olmak pahasına daha bilimsel olmamıştır. Yasallıkla yaratıcılığı birlikte besleyen zenginlik, marksizmin bilimsel yöntemiyle birlikte yarını tasarlamasında ve düşlemesindedir. Şöyle de söylenebilir; marksizm, ütöpik sosyalizmle mücadele ederek, kendi gelecek tasavvurunun (ütopyasının!) gerçekleşmesini yakınlaştırmaya çalışmıştır.

Tarihsel ve devrimci bir dönüşümü esas alan düşünce, tabii ki "kaynakları"nı, bunlar arasında "ideal toplumsal koşulların ütöpik tasarımları"nı, eleştirerek yola koyulacak, bilime asılacaktı. Proletaryanın tarihsel çıkarları yerine, "insanlığı hemen kurtarma düşüncesi, toplumsal reform, sağduyunun egemenliği, usa uygun devlet, usa uygun toplum ve sonsuz adalet" gibi idealist belirlemelerle hareket edilemezdi.

Gerçi bu düşünceleri geliştirenler açısından, 19. yüzyıl başında henüz yeterince olgunlaşmamış maddi koşullar söz konusuydu, Engels'in sözleriyle "toplumsal sorunların henüz gelişmemiş ekonomik koşullarda gizli duran çözümünü, ütopyacılar, insan beyninden çıkarmaya kalkıştılar." Ve "örnek deneyler"e giriştiler. Yine Engels'in sözleriyle "bunlar, o zamandan beri, hiç değilse, tacirlerin ve fabrikatörlerin toplumsal bakımdan tümüyle gereksiz olduğunun pratik kanıtını verdiler." Ama o kadar! "Zorunlu olarak, başarısızlığa mahkumdular."

Sosyalizmi bir bilim yapmak yönündeki o büyük üretim gerçekleştikten, materyalist tarih anlayışı ortaya konduktan ve artı değer yoluyla kapitalist üretimin sırrı çözüldükten sonra, "Sosyalizmin ödevi artık, olabildiği kadar yetkin bir toplum sistemi uydurmak değildir; ama bu sınıfların ve onların uzlaşmaz karşıtlığının zorunlu olarak doğduğu tarihsel-ekonomik olayların ardı ardına gelişimini incelemek, ve böylelikle yaratılmış olan ekonomik koşullarda, çekişmeye son vermenin çaresini bulmaktır."

Ütopyacıların değişimi büyük ölçüde ahlaki bir ilerleyiş olarak kavrayan, maddi koşulların değişiminden çok insanın değişimini öngören idealist düşünceleri karşısında, tarihin hareket yasalarını ortaya koymaya çalışan Marx ve Engels, elbette bilimselliği öne çıkarmışlardır. Etikle marksizmin arasını bulmaya çalışan R. G. Pfeffer bunu başka sözlerle şöyle ifade etmektedir: "Toplumsal değişimin esas olarak ahlaki tutumlar ya da inançlarda bir değişikliğin fonksiyonu olduğunu düşünmek Marx'a ve marksistlere göre ağır bir hatadır. Aslında Marx ve Engels'in, Owen, Fourier ve St. Simon'u 'ütopyacı sosyalistler' olarak etiketlemelerinin gerekçesi tam da budur."

Ve Pfeffer daha sonra bu tutumun yanlış anlamaya, marksizmde "etik yokluğu"na açıldığını söylemektedir: "Hayatı boyunca Marx ... sadece toplumsal teorilerinin bir sonucu olarak değil, devrimci pratiğin bir gereği olarak da soyut etik idealizme karşı bir tutum almak zorunda kaldı. Belagatli sesler her ülkede adalet, sevgi ve kardeşlik adına yeni bir toplum müjdeciliği vazediyordu. Weitling, Feuerbach ve Almanya'daki wahre

Socialisten, Fransa'da St. Simoncular, Proudhoncular, İngiltere'de Owenciler ve Pre-Raphaelciler, her ülkede Hıristiyan Sosyalistler, toplumsal reform için coşkulu vaazlar veriyorlardı. Tarihin takvimindeki bütün azizler ve isyancılar, vicdan, akıl, merhamet, toplumsal bilinçlilik ve Tanrı gibi farklı şeylere başvurmuştu... Yetersiz ve duygusal 'ahlak öğütçülüğü'nün aşırılıklarıyla savaşırken Marx öylesine gerilere gitti ki, ölümünden hemen sonra toplumsal faaliyet felsefesinde etiğe hiçbir yer vermediği miti ortaya çıktı."

Tüm bir etik tartışmasını buraya yeniden taşıyacak değiliz. Ancak, ütopyacılıkla ahlakçılık ve (edep arayan) edebiyat arasında sıkı bir bağ olduğu da muhakkak. Bugün-yarın bağlantısını kurmaya çalışan toplumsal sorgulamanın bilimsellikten uzaklaşmasının "doğal" bir sonucu bu. Ancak bu sorgulamada ahlakçılık olarak mahkum edilebilen; çok katmanlı ufuk turları kapsamında, hülyalı bir üretim alanında, düşlerin yaşanabilirliği adına, imgelemin sınır tanımayan uzamında, ütopyacılık olarak "tolere edilebilir" oluyor.

Öte yandan, romandaki insan araştırması ve ahlak arayışı da, toplumsal olanda düşümlenebiliyor. Örneğin John Fowles, "Yaratık" romanında, bir uçta bireysellik duygusunun beslediği, aşırılık ve ölçsüzlüğe teslim olmuş bir sefa dünyasına, diğer uçta yaşamsal zevkleri baskılama biçimi olarak gelişen püritanlık dünyasına uzanan, bir eski zaman peygamberini irdeler, "ahlak"ın bu iki ucunu serimledikten sonra, romanın sonunda şöyle sorar: "İnsan toplumlarındaki apaçık ortada olan adaletsizliği ve eşitsizliği hangi ahlak doğrulayabilir?"

Aslında romanın ve ütopyanın gelecek dünyasında, eşitsizlik ve adaletsizliğin nasıl son bulacağı, temel bir değerdir. Bu değer sorgulanması, toplumsal düşünce, tarih ya da kuram alanında değil de, örnek insanı açığa çıkarmaya çalışan kurmaca bir dünyada gerçekleştiği için, idealist ya da ahlaka bükülen bir sonuç ya da görüntü vermesi, neredeyse bu üretimin doğası gereğidir. Marx ve Engels'in bilimsel ısrarı, yaşadıkları dönemde, iki düzlem arasındaki geçişkenliğe sığınılmasına ve ahlakçılığın bilim alanına da taşınmasına karşı gelişmiştir.

Edebiyattan çıkarsak, bugünle gelecek arasında mekik dokuyan bir akıl, bugünün eşitsizliklerine yüklenmedikçe, yarının eşitliğini sağlayabilme iradesinin iyimserlik dolu dünyasına-mücadelesine katılmadıkça, bir uçta projecilik, diğer uçta bugüne yerleşmeye çalışan bir hazcılık geliştirebilmektedir. Ya da "hoş olan"ın kültürel birikime dayanan göreceliği içinde, bireysel kurtuluş planının peşinde (ve belki de tam göbeğinde) oyalanabilmektedir.

Kurtarılmış adalar oluşturup yaşamak, ütopyayla "uygulama"yı birleştirmek, ilk ütopyacılardan itibaren "kısmi bir çözüm" olarak görülebilmektedir. Bugün baktığımızda, komünlere ya da ormanlara çekilip çiftlikler oluşturmak, kapitalizmin sınırları içerisinde bir ada satın almaktan daha "zor"dur denebilir. Ve eklenebilir; ada alınmaz, ada olunur.

Yeter ki, o "ulaşılabilir" adanın, dünyadaki tüm sınırlar (halklar için) kaldırıldıkça, dünyanın ta kendisi olduğu, komünist bir dünya olduğu anlaşılabilirsin. İlla bir ada düşüncesi gerekiyorsa; sevgili dünyamız, sevgili galaksimiz içinde bir ada değil midir? Başka bir deyişle, ütopyaların gerçekliğinin (daha doğrusu yaşama şanslarının) test edilebileceği tek alan, bugünden kurulan çiftlikler değil, yarının birleşmiş ve eşit dünyasına açılan sosyalizm mücadelesidir.

Ancak bu uzun soluklu mücadelede dikkat edilmesi gereken bir başka nokta daha var; ütopyanın bilimsellik ile ilişkisinin kutupsal ya da antagonist kavranması, gelecek tasavvurunun renklerini azaltabilmektedir. İlla kutupsal bir ilişki kurulacaksa, örneğin gizemcilikle kurmak mümkündür. Tabii "bilimsel ütopya" türünden zorlamalara gerek olmadığı da kabul edilmelidir.

Aslında ütopyanın kurmacasından, sosyalizmin kuruluşuna geçmek diye bir sorun, bir "geçiş" ya da "uygulama" sorunu yoktur. Yine de kurmacadaki "uçma" hakkıyla, kuruluştaki "yere sağlam basan" adımlar arasında bir bağlantı kurulmalıdır.

Ütopyalarını düş ve düşüncenin engin ufuklarında ve onun edebi ürünlerinde değil de, sahip oldukları kimi maddi imkanlar sayesinde, kurtarılmış adalarda üretmeye çalışan ilk ütopyacıların komünal çiftlikleri, doğaldır ki, çökmeye yazgılıdır. Anlık ve kısmi kurtuluşlar, tarih sahnesinde yüzyıllara yayılan trajedilerin küçük ama iz bırakan birer tiradı gibidir.

Bir başka açıdan bakıldığında; ulusal ve enternasyonal planda, siyasi iktidarın fethi, devletin konumu, üretim araçlarına el konması gibi devrimci hedeflerin açığa çıkarılması-tartışılması zemininde değil de, bir adadaki yaşam olanaklarını paylaşma anlamında geliştikleri için, "zayıf"tır bu ütopyalar. Bu kadar kapalı ya da dar "uygulamalar", aslında, sosyalizm hedefinin-tasavvuru-nun-ütopyasının da zayıflatılması anlamındadır. İşçilere tüm bir dünyayı öneren, bütün ülkelerin işçilerine birleşmeyi vazeden komünizm karşısında, birkaç çiftlikte üretilen paylaşılacak refah, gerçekten de pek "dar"dır.

Yine de bir bölgede sosyalizm mücadelesi ve devrimci hedefler şekillenirken, varolan ilk siyasi-düşünsel birikim içinde ütopyanın (düşünce-tasarım ve biraz da “uygulama” anlamında) özel bir yeri olduğu söylenebilir. İngiltere’de ve Fransa’da verilen sınıf mücadeleleri, ilk ütopyacıların büyük hülyalarından ve küçük denemelerinden elbette bir enerji devraldı. Sonrasında, örneğin Çernişevski’nin “Nasıl Yapmalı” kitabında kurmaya çalıştığı ütopyacı düzen de, Rus devrimcilerini, Bolşevikleri ciddi şekilde etkilemiştir.

Ancak Bolşeviklerin kavrayışları doğru anlaşılmalıdır; “geleceğin bugünden mümkün olması” anlamında değil, “gelecek için, bugünün mücadeleyle dolu olması” anlamında sormuşlardır nasıl (ve ne) yapmalı sorusunu. Ve yanıt verirken, o mücadelenin araçlarını (ve başlıca aracı olarak partiyi) geliştirmek için sürekli çalışmışlardır.

Ütopyayı ise hiç boşlamamışlardır.

Çünkü ütopya, insan aklının, tahayyül gücünün, yaşam beklentilerinin, dildeki imkanlarının, zaman ve mekandaki sıkışmışlığının, sanattaki yaratıcı girişimlerinin ve evet, bilimsel sezgilerinin zorlanmasıdır.

Zorlayıcı olan sorulardır: Gelecekte nasıl bir dille anlaşılabilir tüm insanlar, çalışmayı herkes için minimum bir zaman aralığına indirdikten sonra ne yaparlar, ne tür yeni kaynaklar açığa çıkarırlar, sanatsal üretim, spor ve eğlence hayatın kendisi haline dönüşebilir mi, tüm bir dünyada serbestçe dolaşırken mekanı yeniden nasıl düzenlerler, dünyadaki diğer canlılarla nasıl bir ilişki kurarlar, ne türden yeni canlılar “yaratırlar”, ölümü nasıl daha fazla geciktirirler, sürekli hareketin yerine dinginliğin gelmesi, bir anlamda diyalektiğin de sona ermesi, yeni bir düzleme sıçranması sonucuna yol açmayacak mıdır, cinsel farklılıkların yaratacağı çatışmalar bu düzlemde nasıl aşılanacaktır...

Bu tür soru ve sorunların (“yetkin toplumsal proje uydurma” zaafı bir kenara), iki ayrı uca savrulma olasılığı vardır: Çözümlerin teknolojik gelişime havale edilmesi bir ucu, geçmişin “masum günleri”ne göndermeyle içimizi rahatlatması diğer ucu temsil etmektedir.

İlki, temel bilimlerden ve mühendislikten gelen aklıyla tabii ki çok daha çözümlericidir. Keşiflerin, buluşların ve ilerlemenin toplumsal karakteriyle, onu üreten araçları ve sonuçlarını edinmenin özel karakteri arasındaki çelişkiyi çözecek devrimci düşünce ve eyleme yaslandığı oranda, çözümlerini toplumsallaştırmayı da bilir. Yine de bilimsel-teknolojik ilerlemenin yeni bir düzleme sıçraması, temel çelişkilerin çözülmesiyle birlikte yepyeni olanakların doğacak olması, bugün gelinen noktadan bakıldığında uzayın derinleri-insanın genleri-bilişimin kapanan mesafeleri gibi “cazip” alanlarda, kâr mantığından arındırılmış biçimde yaşanacak gelişmeler, şimdiden öngörülemez heyecanlara açıktır. Böylesi bir düşünce, bilimin emrinde olsa da, (tümüyle “makineleşmediği” müddetçe) ütopyik hülyalar peşindedir. (Bu düşüncenin naif ve edebi biçimi olarak bilim-kurgu edebiyatına aşağıda kısaca değineceğiz).

İkincisi, geçmiş kimi ütopyaların savrulma ve gericilik uğrağı olarak dikkat çekicidir. Kimileri ilkel komünal topluma, kimileri “köyümüze geri dönelim” doğalcılığına, kimileri de zanaatçiliğe gidebilmektedir. Dikkat edelim; ütopya, “tarihsel ilerleme”ye aykırı gericiliğin rahatlıkla üreyebileceği bir alan olabilmekte, en azından, buna olanaklar sunabilmektedir. Ama dedik ya, bunlar hep “uç”tur.

Belki de doğalcılık ya da ilkellik olarak değil ama “insan nelerden zevk alır” diye bakıp, tinsel ve tensel olanları ayırıştırıp, düşünce-bilgi üretmek, matematik problemi çözmek, yemek-içmek, sevişmek ve benzeri yanıtlar arasından, “doğayla bütünleşmek” gibi bir şık da işaretlendiğinde; onunla barışık, yıkıcı olmayan bir teknolojinin gelişimiyle birlikte, “saf doğa”yla ilgilenebileceğimiz yeni bir dünyayla karşılaşmamız mümkün müdür diye sorulabilir. Ütopyalar genelde bu ve benzeri soru(n)lar çerçevesinde, çevreci bir karakterdedir.

Türkiye’ye bakarsak (**), Alâeddin yerine seçtiği ütopyik adıyla Adam Şenel’in yaptığı ve yazdığı önemsenmelidir. “Yazınsal nitelikte ülküleştirilmiş toplum düşleri” olarak özetlediği ütopya alanında iki eser vermiştir. Doğayla çelişkilerin “organik devrim” kapsamında sorgulandığı “Ozmos Kronos” adlı yapıtı bilimsel merak ve kurcalamayla sanatsal kurmacayı birleştirebilmiştir. “Teleandrogenos Ütopyasında Evlilik Hayatı” adlı diğer eseriyle birlikte; eşitlik arayışını, kurmaca anlatımın imkanlarıyla işlemek, geleceğin ortaklaşmacı dünyasına dair sorular sordurmak, araçların organik olmasıyla birlikte araçsallık sorununun ortadan kalkıp kalkmayacağını tartıştırmak, evlilik kurumunu sorgulatmak, gereksiz gereksinimlerimiz üzerine düşündürmek vb. bu ülke topraklarından çıkmış bir katkıdır.

Şenel’in “taktığı” sorun alanlarından biri olarak; cinsiyetlerin uyumsuzluğu-uzlaşmazlığı, birbirini ezebilmesi, kimi sözleşmeler uyarınca birleşmesi, “doğası gereği” ayrı düşmesi vb. unsurlara sahip “kadın-erkek sorunu”, aslında tüm ütopyaların temel meselelerinden biridir. Farklılıkların eşitsizlik üretmesinin, eşitsiz parçaların birbirini sömürebilmesinin önüne geçerken, farksızlaşmayı-monotonlaşmayı da kesecek bir arayış cinselliğe uzandığında, cinsiyetsizliğe mi ulaşacağımız, ayrımlardan “kurtulmadan” onları yumuşatmaya mı çalışacağımız, yoksa cinsiyetlerden biri lehine diğer(ler)inin sönmünlüğüne mi

ulaşacağımız belirsizdir. Yeni insanın, bildiğimiz anlamda insan olmaktan çıkacağı, toplumsallığı değişince doğasının da değişmeye başlayacağı yönündeki “araştırmalar”, cinsiyeti de bitiren noktaya varmadan, sorunu bitirmeyi denemektedir. Ütopyalarda bu “belirsiz” alanda, özgür birlikliklerin olabirliğini sorgulayan, eşitlikçi ve eğlendirici yanıtlar peşindedir.

Yüzyıl başında “cinsel özgürlüğe ve kadının kurtuluşu”na dair ufuk henüz pek dar iken, anarşist düşünür Georges Sorel, (“Şiddet Üzerine Düşünceler” adlı “temel” kitabında), Fourier’in ütopyasından kaynaklanan “ahlaksızlığa” şu şekilde değinmektedir: “Komünist bir toplumda, uygar kişilerin beyinlerini dolduran ahlak korkunç bir kabus gibi sönüp gidecek, Fourier’in sözleriyle belki de kadınlar, tek bir erkeğin malı olmak yerine bir başka ahlakla daldan dala konabileceklerdir... Vahşi ve barbar komünist kabilelerde kadınlar, ne kadar fazla sayıda aşığı ödüllendirirlerse o kadar saygı görüyorlar.”

Komünist toplumdaki “özgürlükler alanı”nın “somutluğu”nu tartışmak elbette mümkün değildir. “Bugünden mümkün” demek doğru olmadığı gibi, “bugünden mahkum etmek” de doğru değildir. Aksi, Sorel örneğinde görüldüğü gibi, komünist toplumla ilkel komünist toplumun birbirine karıştırıldığı garip bir ahlakçılık ya da muhafazakarlıkla sonuçlanabilir.

Öte yandan, bugün nedense yaygın bir şekilde atılan “başka bir dünya mümkün” sloganındaki müphem ütopycılığa karşı da, sosyalizmin (geçmişteki ve yakın gelecekteki) somut kazanımlarını anlatmak faydalıdır. Yoksa, o “başka bir dünya”nın, “herkesin başkallığı kendine” türünden bir garabete dönüşmesi mümkün olmaktadır. Yarının sosyalizmle aydınlanacağına dair mücadeleciler bilincin boşa çıkarılma çabası da yanındadır. “Yeni toplumsal muhalefet”in sivil toplumcu lügatinden ya da “öteki”lerle empati kurduğumuz “başka” bir dünyadan, ütopya bile çıkmamaktadır.

Somutluk, bugünkü sorunların ve getirebileceğimiz çözümlerin yakıcılığını hissetmekle, acil ihtiyaçlarla, sıcak taleplerle, hayatımıza her gün değen ya da çarpan sıkıntılarla ilgili bir zeminde, üretmeye ve mücadele etmeye davet ederken bizi, gelecek soyutlamasının izlerini bu somutluğa ve mücadeleye düşürmek gerektiği de unutulmamalıdır. Peki, bu soyut-somut ilişkisinin bir “karmaşa”ya dönüşmemesi için, gelecekte alıntı yapmanın sınırları nasıl çizilmektedir?

Marx’ın sözleriyle, belki de, “geleceğin aşçılarına yemek tarifi yapmak doğru olmayacak”tır. Her şeyden önce, aşçı da dahil, “malzeme” farklı olacağı için! Ancak komünizmin mutfağında ekmek arası makarna yemeyeceksek, kimisi geleneksel kimisi deneysel karışım ve lezzetlere dönük arayışlarımız, elbette olacaktır.

Ya da mutfaktan çıkıp başka bir soruyla da formüle edebiliriz; sırf kapitalizmi eleştirecek, ona karşı mücadele için geliştirdiğimiz araçlara yoğunlaşacak değiliz ya, gelecek tasarımıımızın eşitçe uygulamalarını anlatmayacak mıyız?

Yerinde ve zamanında, daha çok da edebi coşkunun ışıltılı dünyasında anlatılanlara ve anlatılacaklara kimsenin itirazı yoktur sanırım. Yine Marx’ın sözleriyle, “insanlık önüne çözebileceği sorunları getirir” dediğimizde, bundan hemen gündelikçi olmamız gerektiği sonucu çıkarmamalıyız. İnsanı araştırabilmek için, “yeni insan”ı kurcalamalıyız.

Komünizmin değil belki ama “sosyalizmin yeni insanı”na dair söylenenler, yakın geçmişin kimi ağırlıklarını taşısa da, bu “kurcalama”nın “başkalarının eline” bırakılmaması gerektiği açıktır. Yenilmiş bir ruh hali, yeni insana da, onun için mücadele veren insana da hiç yakışmamaktadır.

“Başkaları”nın söylediğine bakacak olursak; Şevket Süreyya Aydemir, gençliğinin son demlerinde, “Sovyet Rusya”daki öğrenme evresinde elde ettiği heyecan ve birikimle Türkiye’ye döndüğünde ve bir başka “kuruluş”un düşünce-eri olmaya karar verdiğinde, sosyalizmin insanını sorgulamaya başlar. Kendi deneyiminden hareketle, suyu ararken ya da “suyu arayan adam”ı oynarken; eşitliği ya da gelişen eşitlikçi kimliğini, daha doğrusu sosyalist eğitimden öğrendiklerinden hareketle her şeyi ezberden açıklayabilme yeteneğini, otomatlığa “eşitler”. Her şeye tek bir kalıptan yanıtlar üretebilen, düşünceleri ve görünümüyle üniformalara bürünen, (o zamanlar robot olmadığı için) makine düzeniyle hareket eden, sıkıcı bir insan olmuştur. Neyse ki, otomatlığından bir an önce kurtulur ve kemalizmin “çok renkli” dünyasına atılır!

Aydemir’in “arayış” ve sorgulaması, sosyalizmin insanına dair, kapitalist cepheden yürütülen tartışmanın merkezi bir noktasındadır. “Eşitliğin fazlası otomatlıktır” hükmünü veren bu bağlam, “komünizme dair” tartışmalarda giderek bir ideolojik silah haline almıştır. Sistem totaliter olduğunda, onun ürettiği insan da haliyle otomata dönüşmekte, onu bu zavallı durumundan kurtarmak için demir perdeyi kaldırıp özgürlükleri dağıtmak, biricik kurtuluş reçetesi haline gelmektedir.

Bu hikayenin gerçekliği, daha doğrusu, eşitlik zemininden kopmuş, tüketime ve bireyselliğe yaslanan özgürlüklerin, geniş kesimlere yalnızca yoksulluk, açlık ve ölüm getireceği gerçeği, 90'ların başından itibaren bir "karşı-ütopya" olarak gündemdedir.

Peki ya ütopyalar; komünist toplumu oluşturan kişiler, uysal konformistler ya da düşüncesiz otomatlar-renksiz varlıklar olarak anlatılabilir mi? Ya da "eşitlik zemini"nin "aynılaştırılma" ve de özgür kişiliklerin törpülenmesi olarak kavranması hikayesini uyduran "ters" ya da "karşı" ütopyalar, örneğin Orwell'in yazdıkları, geleceği ne derece "temsil" etmektedir? Komünizmi, kapitalist barbarlığın (ileri) bir biçimi olarak görmek, elbette, kapitalist paradigmalarda düşünmenin, özgürlüğü ve eşitliği kavrayamamanın bir sonucudur. Özgürlük sorunu benlik duygusundan bencilleşmeye doğru giden bir bireysellik hattında tarif edilmediği sürece eşitliğin temelindedir. Esasında, özgür bireyler ile eşit imkan ve uygulamaların karşılaşması ve karşılaştırılması yanlış bir zemine işaret etmektedir: Biri diğerinin yokluğunu-karşıtlığını değil, tam tersine varlığını-birliğini gereksinmektedir. Ve ikisini birlikte var edebilecek biricik sistem komünizmdir.

Hazır kimi deneyimlerin eleştirel notlarını aktarmışken, "insan"dan "sistem"e geçiş bir soru ortaya atabiliriz; örneğin hep kimi zorunluluklarla yol almak durumunda kalan Sovyet deneyimi, ütopyayı boşlamakla, az çılgınlık yapmış olmakla eleştirilebilir mi? Örneğin devrim döneminde saatleri kıran coşku, "zamana karşı devrim" uygulamalarını farklı boyutlara taşıyabilir miydi? Devrim, tarihte bir yarılımsa, tarihi her anlamda değiştiremez miydi? Neden İsa'nın doğumu milat olarak kabul edildi ki, 1917 milat alınarak yeni bir takvim, yeni bir zaman, yeni bir tarih yaratılamaz mıydı? Öyle olsa, kimi dayanaklar daha mı sağlam olurdu?

Tek tek "uygulamalar"a dair daha onlarca örnek bulunabilir ama daha genel bir soruyla da bağlanabilir: "Reel sosyalizm"ın donuk görüntüsüne karşı "yaratıcı sosyalizm"i zorlamak çılgınlık mıdır?

Ya da Sovyetler Birliği'nde geniş kesimler için boş zamanın votka zamanı olarak gelişmesi, komünist ütopyamıza dair bir "düzeltme" ihtiyacını da doğurmuş mudur; "herkesten kafasına göre, herkese içebileceği kadar..."

Yoksa, uçmaya mı başladık?

Peki o zaman, bilimsel-olgusal olanla, ütopyik-kurgusal olanın yaklaşması, ilkinin bilgisi, ikincinin sezgisi, daha rahat uçabilmemizin aracı olarak ne tür kanatlar sunabilir bize? Masa başında ideal toplum kurgulamak daha ne tür sorular, sorunlar doğurabilir? Genetik alanındaki yeniliklere dayanarak ne tip "yeni insanlar" yaratabiliriz; "hırstan ve bencillikten arınmış olacak, parmak sayısını altıya çıkaracağız, dişleri on ikiye indirip çürümeyi engelleyeceğiz, ayak tırnaklarını kaldıracacağız..."

Neyse, yaratıcı romanlar kaleme alan program ve yazılımlar hazırlandığında, şu edebiyat denen dertten de, bu tip fantezilerden de kurtulacağız! Yeter ki, şu içinde yaşadığımız lanet toplumsal düzeni aşmanın, eşit ve özgür bir dünyaya uzanmanın mümkün ve zorunlu olduğunu anlayalım...

Olmadı, en baştan sorduğumuzu tekrarlayalım; ütopyaya ne kadar ihtiyacımız var?

On gram, kırk kuark, sonsuz düş, tüm halk, bin kunduz, yüzlerce senfoni, eşit insan, gel zaman, git zaman, çok sevinç, az aç, hep yaşam, zveg yum (3216 u-dünyasından bir kom-ihtiyaç birimi olabilir mi?)... En iyisi, "herkese ihtiyacına göre..."

Ama nasıl belirlenecek ihtiyaçlarımız? Ve neler olacak yeni ihtiyaçlarımız?

Sorular ne kadar çok yöne işaret ederse etsin, ister sade bir yaşamın zirvesine, ister elektronik ağın beynine doğru ilerlesin, eşit ve özgür gelecek tasavvurlarında ("uçuş hakkı" saklı kalmakla birlikte ancak ondan ayrı olarak değerlendirilmesi gereken) "boş zamanı hoş zaman çevirmek" formülü muhakkak önemsenmelidir.

"Çalışma zamanı"nın ve işbölümünü aştığımızda, "boş zaman"ın keyifli dünyasında ne türden ve nereye kadar "yaramazlıklar" yapacağımız, ütopyik düşüncenin en "hoş" zorlanma alanıdır.

Tüm bir zaman "boş" olduğunda yapabileceklerimizin sınırsızlığı karşısında "ürkmemek" elde değildir. Bugünden bakıp en kestirme, en dolambaçlı, fiyakalı, aranışçı, uçuk, mantıklı, mantıksız, ayakları yere basan, "yer"i ve "ayak"ı yeniden tanımlayan... bir dolu yanıt verebilmekteyiz. Ama hep "bugünden bakıp"... Geleceğin aşçıları, bugünün acı biberlerini belki de yalnızca "tarih", daha doğrusu tarih öncesi bir baharat araştırması olarak değerlendirecektir.

Yine bugünden bakıp bir "karşı-ütopya" kurmak gerekirse; insanların boş zaman uğraşlarında meydana gelen "nitelik kaybı"ndan ve bunun yol açabileceği karanlık sonuçlardan söz edebiliriz. Genelde görüntü

dünyasının ve ona dayanan gözetleme-denetleme gücünün, özelde televizyonun hakimiyeti arttıkça, bilim de, edebiyat da, yaratıcı düşünce de, ütopya da kısıtlanmaktadır.

Eğer geleceğe dönük totaliter bir basınç, insanları otomatlaştırma riski taşıyan bir gidişat varsa, tam da emperyalist-kapitalist sistemin kâra dayanan doğasından, bu doğası gereği devreye giren barbarca uygulamalarından kaynaklanmaktadır. Ve onun en çok “görünen”, çok görüldüğü için de milyarlarca insan için giderek daha fazla “görünmez” hale gelen biçimi, görüntü üretme ve görüntülere bağımlılık yaratma kapasitesidir.

Bilim-kurgu alanında üretilen kimi eserler, ütopyalarla olduğu kadar, bu görüntü dünyasının risklerini anlatan yönleriyle, karşı-ütopyalarla da ilgilidir.

Bu eserlerde, teknolojinin insanı tümüyle esir aldığı, denetim ve gözetimin mutlaklaştığı, televizyon ekranlarıyla güdülen insanların sürüler şeklinde hareket ettiği, robotlaştırılmış varlıkların tek tip kıyafet ve hareketlerle, kafataslarına yerleştirilen çiplere yağdırılan komutların dışına çıkamadan oradan oraya savrulduğu karabasan dünyası, bugünkü düzen içindeki gidişatın doğal sonucunu, kapitalist barbarlığın eğretilmesini ifade ettiği sürece uyarıcıdır.

Tabii görsel bombardıman merkezi Hollywood’un prodüksiyon harikaları, bu uyarıcı işlevi de uyutucu hale getirmeyi başarmıştır. Gerek sinema gerekse kitap “endüstri”nde bu çalışmaların önemli bir bölümünün “yılın en iyi fantezi romanı ya da filmi” benzeri adlarla karşılanması, fantastik komedi gibi “alt-türler”e ayrılması, büyüklere masallar anlayışının görsel maharetlerle birlikte yaygınlaşması, uyarıcı etkilerini giderek azaltmakta, kapitalizmin insanları sürekli “felaket korkusu”yla birlikte yaşatan “toplumsal senaryosu”na yeni fragmanlar olarak eklemektedir. Başka bir deyişle, 21. yüzyıl başında yazılan “ütopyalar”, sistem karşıtlığı üretmek anlamında “endüstri”den ve “korku toplumu”ndan kaynaklanan büyük açmazlar içindedir.

Açmazı açmak mı?

Sistem karşıtlığı elbette çok boyutlu bir mücadelenin konusudur. Karşıtlığın, karşı karşıya geliş momentleri, bu boyutların sistem tarafından nasıl karşılanabildiğini de ortaya koymaktadır. Tüm ideolojik-kültürel araçlar, siyasetle ya da iktidar sorunuyla birleşmediği müddetçe, sistem tarafından kimi zaman karşılanan-etkisizleştirilen kimi zaman da kapsanan-yeniden işlevsel hale getirilebilen araçlara dönüşmekte, (ütöpic) amaçlarından uzaklaşmaktadır.

Araçsız amaç güzellemleri olarak ütopyalar, kendi ülküsel dünyalarında çözmeye çalıştıkları bu türden ilişki-çelişkileri, “gerçek dünya”da en yakıcı şekilde yaşamaktadır.

Amaç mı?

“Hadi gelin, bir ütopya kuralım” çağırısı değil belki, ama geleceğimizi düşlemeden onu kurmakta zorlanacağımızı sürekli hatırlamaktır...

(*) *Ütopycılar denince genellikle bu üç isim akla gelir ama bir “dördüncü” isim daha vardır. Marx ve Engels’i önceleyen diğer üç isimden farklı olarak, onların çağdaşlarıdır. “Hiçbiryer’den Haberler”in yazarı William Morris’in “değer”i, ancak 20. yüzyılda anlaşılmiştir ve farklı kimi tartışma kulvarları da açılmıştır. İngiliz tarihçi E. P. Thompson, onun için bir kitap kaleme almış; “ütopyacılığın itibarını, ‘disipline edilmiş tasavvur’ olarak iade eden yazar” unvanıyla Morris ismini tarihsel bir kişilik haline getirmeye çalışmıştır. Thompson’a göre, “Marx’ın gelişimindeki aşırı Hegelci arka plan aynı zamanda gelecek hakkındaki uzun dönemli spekülasyonları kesinlikle engelleyen—hatta tabulaştıran- şeylerden biridir.” Morris’te bu yoktur.*

Marx ve Engels’in çağdaşı, gravürçü, şair ve servet sahibi bir sosyalist olan Morris’in “Hiçbiryer’den Haberler” adını taşıyan ve 21. yüzyılda geçen ütopyası, (Thompson’un ve onunla polemige giren Perry Anderson’un anlattığı kadarıyla) “toplumsal değişimin canlı bir aracı olarak ahlaki bilince çağrıda” bulunmakta, diğer ütopyalardan farklı olarak “arzunun eğitimi” alanına eğilmektedir. Batı solunda, Nietzsche etkilenimli arzu-ahlak tartışmalarından fırlayan ütöpic yenilenme girişimleri adına bakıldığında, sarılınması gereken bir “yılan”dır.

Anderson, “Marksizmde Tartışmalar” adlı kitabında, Thompson’la mutabık kaldığı noktayı şöyle açıklamaktadır: “Komünizm, kendisinin hedefi arzu veya ihtiyacın öncelikli eğitimi olmadan elde edilemez.” İnsanlara kendi isteklerini bulmakta yardımcı olmaktan, onları daha çok istemeleri için yüreklendirmekte, farklı şekilde istemeye yönlendirmede Morris’in ve ütopyaların bir yeri olacağı sonucunda da

anlaşılmaktadır. Ancak Anderson'a göre tartışma, "Parisli irrasyonelizmin moda felsefesi olarak Deleuze ve Guatari'nin arzu sloganına kadar vardırılmamalı", çünkü böylesi kolaylıkla eski batıl inançlara ve gericiğe yol açmaktadır. Thompson bu noktada hatalıdır.

Thompson'a göre, Morris'in düşüncesi ve ütopya(sı), "romantizmin marksizmle birleşme anı" olarak kabul edilmekte, Anderson'a göre "Morris, baskı ve eşitsizlikten kurtulmuş bir dünyanın ilkesi olarak etiği estetiğe bağlamakta"dır.

Teknolojik belirlemelerden çok el zanaatlarının genel bir yeniden canlanması üzerinde duran, tüm bir ülkeyi bahçe haline getiren, işbölümüyle birlikte icatların, evliliklerin ve edebi anlatımın da bittiğini müjdeleyen Morris ütopyasından etkilenen yazarlar, "Marx ve Engels'in bu kadar ketum olduğu yerde Morris'in kendisini böylesine yürekli hasretmesi"nden etkilendiklerini söylemektedirler. Hatta E. P. Thompson'a göre, Marx'ın ölümünden sonra Morris'in ürettikleri düşünüldüğünde, Engels onun düşüncesini tam olarak karşılayamamıştır!

Burada anılan "yürekli değişiklikler" neyse de, Morris'in ütopyik romanını okuduktan sonra, en çok eski parlamentonun gübre deposu olarak kullanılmasını "yadırgadığımı" söyleyebilirim. Engels'in gübre depolarını tarihi binalara kurmayacak kadar, daha doğrusu binaları sırf içindekilerle değil mimari özellikleriyle de değerlendirecek kadar "rasyonel" ve "sıkıcı" olması, sanırım bu karşılayamamanın göz ardı edilmemesi gereken bir parçasıdır!..

(**) Türkiye'ye "uygulama" anlamında da bakmak mümkün. Hür yarın düşleriyle dolu şairane dünyalarında Abdülhamit baskısından bunalan, Tevfik Fikret başta olmak üzere Servet-i Fünuncuların Yeni Zelanda'ya yerleşme fikirleri Türkiye'den bir "girişim" olarak dikkat çekiyor.

Hüseyin Cahit Yalçın, ütopyalarına dair tartışmayı şöyle anlatıyor: "Fikret bu bahsi ortaya attı ve her işiten kabul cevabını verdi. Nuvelzelandaya hicret fikrine taraftar olmayan hemen hemen hiç kimse yoktu. Bu tasavvur kat'iyet kesbetseydi kaç kişi işin ta sonuna kadar gidecekti? Kimbilir. Herhalde en şiddetli taraftarları arasında göz hekimi Esat Paşa'yı, Hüseyin Kazım'ı, Tevfik Fikret'i, Rauf'u ve kendimi sayacağım. Muhaceret seyahati için icap eden parayı Esat Paşa bulacağını söylüyordu. Ankara civarında ailesine ati büyük bir çiftlik varmış, içinde iki gün dolaşılırmış. Bu çiftlik satılacak, parası Nuvelzelanda'ya gidecek Türk kolonisinin sermayesini teşkil edecekti. Ada hakkında propaganda risalelerinin verdiği malumat ile iktifa etmeyerek bir kere kendi gözümüzle de görmek için Hüseyin Kazım'ın ve benim arkadaşlardan evvel yola çıkarak bir keşif yapmamız bile düşünülüyordu. Bu tasavvur ortaya atıldıktan sonra, uzun bir müddet teknil hülyalarımızın zeminini hep bu yeni hayat teşkil etti."

Ancak, daha sonra, keşif kolu gönderilemediği gibi, seyahatin maddi barutunu sağlayacak Esat Paşa, babadan kalma çiftliği satamadığı için, proje bir bütün olarak yatıyor. Yine de ütopyacı grup yılmıyor, uzaklardaki ada olmayınca, çare yakınlardaki bir köyde, Manisa'daki Sarıçam köyünde kurulabilecek bir çiftlikte aranıyor. Hüseyin Cahit Yalçın istibdat döneminde, bin bir güçlkle çiftliği görmeye gidip olur raporu veriyor ama grubun otoritesi Fikret "olmaz" diyor. Grup, bir araya gelip ağılama seansları düzenliyor.

Alıntı: <http://www.haberveriyorum.net/haber/ali-mert-kavram-karmasasi-utopya>, 26.10.2009